

Марія ДИХА

доктор економічних наук, професор,
професорка кафедри економіки, аналітики,
моделювання та інформаційних технологій в бізнесі,
Хмельницький національний університет, Україна

Олександр ТАРАНЮК

аспірант, здобувач PhD за спеціальністю 051 «Економіка»
Хмельницький національний університет, Україна

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ

Інтеграційні процеси, співпраця країн світу у різних галузях економіки актуалізують питання щодо забезпечення зовнішньоекономічної безпеки, насамперед для національних економік, які поступаються відносно інших країн рівнем економічного розвитку.

Зовнішньоекономічну безпеку характеризують її складові, серед яких: зовнішньоторговельна (експортна та імпортна) безпека, валютна, інвестиційна та боргова безпеки країни.

Важливо зазначити, що на сьогодні доволі динамічно здійснюються зміни щодо регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Цього вимагають сучасні реалії. Від початку повномасштабного вторгнення росії на територію України зовнішньоекономічна діяльність України зазнала суттєвих змін. Окремі аспекти регулювання зовнішньоекономічної діяльності України описано у публікації [1]. Війна росії проти України змінює зовнішньоекономічну діяльність усіх країн світу, починаючи від рішень відмови від запуску «Північний потік-2» (нажаль, запізнілих, що детальніше описано у публікаціях [2; 3]) та продовжуючи рішеннями, які вводяться із кожним наступним пакетом економічних санкцій проти росії.

Інтеграційні процеси, напрями розвитку зовнішньоекономічного співробітництва, стан та структура зовнішньоторговельної діяльності країни суттєво впливають на забезпечення зовнішньоекономічної безпеки у системі національної безпеки та на розвиток національної економіки.

Виклики та загрози глобального середовища обумовлюють необхідність диверсифікації експортно-імпортних поставок товарів та послуг, що сприятиме посиленню зовнішньоекономічної безпеки.

Сутність терміну «диверсифікація» походить від латинських слів «diversus», що означає «різний», та «facere», що перекладається як «робити». Розкриття змісту диверсифікації у зовнішньоторговельній діяльності відображено у наукових публікаціях низки зарубіжних вчених-економістів. Зокрема, Р. Алі, Дж. Алван та П. Сігел [4] диверсифікацію характеризують як зміну в структурі кошика експортної продукції або у структурі країн експортних поставок. Ж. Бертелемі та С. Шовен [5] розглядають диверсифікацію як розширення виробництва й експорту за галузями економіки. М. Агозін, Р. Алварез та С. Браво-Ортега [6] трактують диверсифікацію як зміну структури зовнішніх товаропотоків країни, що може бути досягнута шляхом зміни існуючого експортного/імпортного кошика товарів та послуг або через модернізацію продукції в існуючих зовнішньоторговельних потоках. А. Денніс та Б. Шеферд [7] диверсифікацію експорту обґрунтовують через розширення асортименту продукції, яку суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності постачають на зовнішні ринки.

У контексті диверсифікації зовнішньоторговельної діяльності важливим є як диверсифікація експорту, так і імпорту:

- за структурою товарів;
- за географічними напрямками їх здійснення.

Товарна диверсифікація може бути горизонтальна (відбувається в межах одного сектора економіки країни (аграрного, промислового; розширення номенклатури, асортиментного ряду у рамках галузі); вертикальна (передбачає розширення спектру діяльності у рамках різних рівнів / галузей; наприклад, за наявного експорту сировини здійснюється розвиток діяльності з переробки продукції та експорт продукції з доданою вартістю); діагональна (розширення імпортного та експортного кошика; залучення іноземних технологій через одержання доступу до інноваційного обладнання).

Практика зовнішньоторговельної діяльності засвідчує, що монокультурний тип національної економіки, відсутність високотехнологічних виробництв обумовлює низькотехнологічний експорт із таких країн, поставки на міжнародні ринки переважно сировинної продукції (сільськогосподарської чи гірничодобувної галузі) та товарів з низьким рівнем обробки (тобто, з мінімальною часткою доданої вартості); для таких економік притаманний низький рівень диверсифікації зовнішньоторговельної діяльності. З іншого боку, економічно розвинені країни пропонують на світовому ринку широкий асортимент високотехнологічних товарів, здійснюють експорт наукомісткої продукції з високим рівнем доданої вартості товарів.

Детальніше товарну структуру експорту та імпорту України проаналізовано у публікації [8]. У структурі експорту України впродовж багатьох років переважали продукти рослинного походження (близько 25% від загального обсягу), недорогоцінні метали та вироби з них (близько 20% від загального обсягу), мінеральні продукти (близько 10% від загального обсягу), жири та олії рослинного або тваринного походження (близько 10% від загального обсягу). У структурі імпорту України питома вага машин, обладнання, механізмів та електротехнічного обладнання переважала 20% від загального обсягу; також суттєву частку імпорту складали мінеральні продукти – більше 20% від загального обсягу; продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості – більше 10% та засоби наземного транспорту, літальні апарати, плавучі засоби – близько 10% від загального обсягу. За географічним спрямуванням, з огляду на процеси євроінтеграції, впродовж останніх років Євросоюз вийшов на перші позиції у зовнішньоторговельному обороті з Україною (як щодо експорту, так і щодо імпорту). Зовнішньоторговельна діяльність України із російською федерацією скорочувалася, особливо починаючи з 2014 р., проте, до початку повномасштабного вторгнення частка російського імпорту у загальному обсязі імпорту України все ще становила близько 10%.

Лише 9 квітня 2022 р. Кабінет Міністрів України [9] ухвалив рішення про запровадження повного ембарго на імпорт товарів з російської федерації.

Відносно товарної структури зазначимо, що концентрація країни на експорті сировини обумовлює поглиблення розриву в економічному розвитку між країною-експортером сировини та країнами-експортерами продукції переробної промисловості, інноваційної продукції. Експорт обмеженої кількості сировинних груп товарів обумовлює для країни ризики коротко- і довгострокового характеру. Зокрема, висока цінова волатильність на світових ринках та нестабільність надходження валютної виручки обумовлюють імовірні несприятливі наслідки на макrorівні у вигляді відтоку іноземних інвестицій, девальвації валюти, негативного сальдо торгового балансу, зростання зовнішньої заборгованості тощо. Низький рівень еластичності світового попиту на сировинну продукцію обумовлює низькі темпи зростання валютної виручки навіть за умов висхідної цінової кон'юнктури на відповідних міжнародних ринках. Варто зазначити, що навіть за умови сприятливої зовнішньої кон'юнктури на сировину та низькотехнологічний експорт для країни-експортера макроекономічний ефект зростання буде несуттєвим через відсутність мультиплікативного ефекту, адже виробництво сировинної та низькотехнологічної продукції не потребує високого рівня кваліфікації персоналу, ступінь кооперативних відносин вздовж ланцюга створення доданої вартості всередині країни є не високим.

Заслуговує на увагу дослідження [10], у якому описано причинно-наслідкові зв'язки експортної диверсифікації та забезпечення економічного зростання. Автор обґрунтовує, що при переході від моделі експорту сировинної та низькотехнологічної продукції до моделі високотехнологічного експорту товарів та послуг з високим рівнем доданої вартості кореляція диверсифікації експорту та економічного зростання посилюється. Диверсифікація експорту та реалізація заходів, пов'язаних із впровадженням більш ефективних стилів управління, вдосконалених методів організації бізнес-процесів, також

позитивно впливають на економічне зростання завдяки перевагам від позитивного впливу цих чинників.

У контексті посилення диверсифікації експорту за географічними напрямками шляхом інтеграції в глобальні ланцюги доданої вартості можна виокремити певні переваги та недоліки. Зокрема, у дослідженні [11] оцінено ефективність зовнішньоторговельних відносин України з Китаєм та виявлено, що розширення економічних відносин з Китаєм посилює неефективну спеціалізацію української економіки.

Важливим в управлінні зовнішньоекономічною безпекою та у контексті сприяння економічному зростанню є диверсифікація імпорту. Імпорт сприяє міжнародній конкуренції, підвищенню продуктивності використання ресурсного потенціалу. Імпортна диверсифікація, яка носить діагональний характер, сприяє залученню іноземних технологій через одержання доступу до інноваційного обладнання, агрегатів, машин й устаткування. Імпорт стимулює внутрішніх товаровиробників товарів-аналогів до підвищення конкурентоспроможності.

Необхідність диверсифікації імпорту дуже яскраво показала співпраця країн із росією, коли їх економіка у превалюючій мірі залежала від поставок нафти чи газу із росії. Остання не лише неодноразово показувала себе ненадійним партнером поставок та транзиту енергоресурсів, а й використовувала торгівлю газом та нафтою як інструмент для політичного та ін. шантажу. Шантаж Європи «холодною зимою без російського газу» не спрацював. Навпаки, Європейський союз став незалежним від постачання природного газу з росії, який хоча й надходив ще окремим компаніям в Європі, проте, його частка восени 2022 р. вже не складала для ЄС критичної величини (155 млрд кубометрів газу було заміщено з інших джерел; залежність зменшилась із 40% до 7%).

Отже, диверсифікація зовнішньоторговельної діяльності є надзвичайно важливою складовою у системі управління зовнішньоекономічною безпекою.

Для ефективного управління зовнішньоекономічною безпекою у системі національної безпеки важливо створили належну систему протидії глобальним викликам (систему максимально можливого нівелювання негативного впливу чинників на національну економіку), систему заходів щодо захисту національних інтересів. У цьому контексті кожна із країн світу здійснює власну зовнішньоекономічну політику, спираючись на визначені напрями та пріоритети розвитку, а також з огляду на:

- рамки співпраці об'єднань, якщо країна є учасником об'єднання (угруповання / союзу); або враховуючи умови співпраці із такими союзами, якщо країна не входять до їх складу;

- умови укладених двосторонніх чи багатосторонніх зовнішньоекономічних угод між країнами.

Як зазначено вище, регулювання зовнішньоекономічної діяльності на сьогодні зазнає суттєвих змін, у т. ч. й щодо запровадження безпрецедентно ліберальних торговельних умов щодо імпорту певних видів товарів, необхідних в умовах воєнного часу в Україні. У подальшому державна політика щодо диверсифікації зовнішньоторговельної діяльності має бути направлена на формування оптимальної структури у розрізі галузей та географічного спрямування зовнішньоторговельних потоків з метою здійснення ефективного товарообміну у системі міжнародних економічних відносин.

Список використаних джерел

1. Диха М.В., Таранюк О.В. Зовнішньоекономічна діяльність в умовах війни: окремі аспекти регулювання. *Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки: збірник наукових статей за матеріалами VIII Всеукр. наук.-практ. конференції (13-14 квітня 2023 р.)*. Дніпро: ІПБТ УДУНТ. С. 15-18.

2. Диха М.В., Диха В.В. Енергетична безпека України у контексті загроз запуску «Північний потік-2» *Інструменти регулювання національної економіки та національної безпеки в умовах сучасних глобальних викликів: зб. наук. праць*

за матер. VI Міжнар. наук.-практ. конф. (5 листопада 2021 р.). Хмельницький: ХНУ. 2021. С. 60-63. URL: <http://elar.khnu.km.ua/jspui/handle/123456789/10862>

3. Диха В.В., Диха М.В. Інноваційний розвиток енергетики у системі повоєнного розвитку України. *Фінансово-економічна платформа парадигмальних змін повоєнного розвитку України*: матеріали I Всеукр. наук.-практ конференції присвячена пам'яті проф. Войнаренка Михайла Петровича (27-28 жовтня 2022). Хмельницький: ХНУ. 2022. С. 46-48. URL: <http://elar.khmnmu.edu.ua/jspui/handle/123456789/13099>

4. Ali R., Alwang J., Siegel P.B. Is export Diversification the best way to achieve export growth and Stability? A look at three African Countries. World Bank Working Papers. 1991. № 729. 44 p.

5. Berthelemy J.C., Chauvin S. Structural Changes in Asia and Growth prospects after the crisis. *CEPII Working papers*. 2000. № 00-09. 38 p.

6. Agosin M.R., Alvarez R., Bravo-Ortega C. Determinants of Export Diversification Around the World: 1962-2000. *The World Economy*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2011. 20 p.

7. Dennis A., Shepherd B. Trade Costs, Barriers to Entry, and Export Diversification in Developing Countries: Policy Research Working Paper №4368. Washington: World Bank, 2007. 40 p.

8. Диха М.В., Лямець І.А. Зовнішньоторговельна діяльність України: стан, проблеми, перспективи. Науковий вісник ІФНТУНГ. Серія: Економіка та управління в нафтовій і газовій промисловості. 2021. № 1(23). С. 108-117. URL: [https://doi.org/10.31471/2409-0948-2021-1\(23\)-108-117](https://doi.org/10.31471/2409-0948-2021-1(23)-108-117)

9. Кабінет Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua>

10. Ibrahim I. On Exports and Economic Growth. Jurnal Pengurusan 21 URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/11490868.pdf>.

11. Ivanov Ye. Evaluation of export diversification in Ukraine. Економіка та суспільство. 2022. №41. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-41>